

Maa jossa aurinko alati kuolee merelle?

Toive muutoksesta kytee Portugalin kirjallisuudessa

Suuri osa Portugalin kansaa — muutkin kuin Nazarén kalastajat — elää yhä enemmän tai vähemmän ikeen alla. Kirjallijat kirjoittavat heistä, heldän puolestaan — mutta eivät aina saa lukijoita. Lukemisen taito näet puuttuu Portugalissa useammalta kansalaiselta kuin missään muussa Länsi-Euroopan maassa.

o "Mitä voi toivoa kansasta, jonka toinen puoli odottaa Messiaan tulemistä ja toinen Sebastiania kuninkaakseen?" Tätä ihmetteli muuan englantilainen diplomaatti 18:n vuosisadan puolivälissä, kun mondeenissa hovipiirissä tuli Portugalista puhetta. Näin tapahtui siitäkin huolimatta, että Englannin ja Portugalin liittolaissuhde on tunnetusti vanha, niin kuin viimeistään pääministeri Caetanon äskeisen Lontoon-vierailun aikana kävi ilmi.

Sen, mitä voimme toivoa, taidamme jo tietääkin. Itse kansaa tähän yhteyteen on ehkä aiheetonta sekoittaa — Portugalin hallitus ja virkamiehet ovat se taso, joka pitkällistä historiallista traumaansa potiessaan tuottaa siirtomaasotia ja kansanmurhia. Ja synkältä näyttää, niin kuin jo espanjalainen Miguel de Unamuno on sanonut: "Portugaliin ei aurinko koskaan nouse; alati se kuolee merelle, joka on maan suurten saavutusten näyttämö, sen sankaritekojen kehto ja hauta."

Euroopan tuntemattomana kolkkana Portugal on pitkään varsin tehokkaasti eristäytynyt ulottuviltamme: kuva on joko yksitotisen harmaa tai sitten turismin kytketyn folkloren valheellisen värikkääksi läikittävä. Maan kulttuuria esimerkiksi emme tunne juuri lainkaan, mikä tietenkään ei ole mikään ihme. Itsestään selvästi tulee myös kysyneeksi, onko kulttuurin ja kulttuurielämän olemassaolon tuon muinaisen Lusitanian nyky-päivässä edes mahdollista.

Kuitenkin maan henkistä ilma-
piiriä voi ainakin ruotsalaisen Gunnar Ungerin ("Europas okända hörn", 131 s. — Rabén & Sjögren 1972) mukaan luonnehtia

kahdella puhtaasti kirjallista alkuperää olevalla käsitteellä. Ainakin Salazarin *Estado-novossa* uudessa valtiossa, oli selvästi nähtävissä *lusiadien* ja *fadon* vuorovaikutus ja osittain jopa taistelu: eppiset heroismit ja syvää murhetta ja kaihoa tulvivat kahvilalaulut olivat vastatusten niin kuin päivä ja yö taikka vasen ja oikea.

Murheiset laulutko tuhon enteitä?

Lusiadien henki on tietenkin maailmanvalloittajien henkeä, löytöretkien juhlatunnelmaa, joka 1500-luvulla tiivistyi näkyviin

Luis Vaz de Camoesin kansalliseepokseksi kohotetussa runoelmassa "Os Lusíadas". Uljaana, mutta ei silti erityisen sotaisana sankaritarinana Camoesin teos on vuosisadat toiminut portugalilaisen kansallistunteen tulkkina ja inspiraatiolähteenä. Ja suurruuden kuvitelmaa se on ylläpitänyt näihin päiviin asti.

Fado puolestaan on sana, joka on johdettavissa latinan kohtaloo merkitsevästä fatumista. Sitä käytetään yhteisnimityksenä kaikille niille lauluille, joiden sanotaan ilmaisevan tyyppillistä portugalilaista mielenilaa, *saudadea*. Tämä vaikeasti käännettävä käsite puolestaan sisältää jotakin samaa kuin ranskalaisten nostal-

gie, saksalaisten Sehnsucht tai ylipäänsä se kaipaus, jonka runoilija klassisesti on kokenut ainoaksi perintöosakseen.

Kautta historian, voittojen ja tappioiden, nousujen ja laskujen, on lusiadien henki vuorotellut tummailmeisen fadon kanssa — ja sankariaikojen jälkeen fado on enimmältään vallinnut. Rautakätinen Salazar ei sen itkuista ääntä kuitenkaan sietänyt: hän näki siinä tuhon enteen ja rappion symbolin. Mutta siitä huolimatta, Unger toteaa, Salazarin hallituskauden lopulla fado oli suosituimpi kuin koskaan.

Sanoma ei lennä suoraan

Portugalin nykykirjallisuus, ainakin proosa, vahvistaa Ungerin väitteen todeksi. Ellei siinä näet aina katulaulajan ja hänen chansoninsa ääntä erotakaan, niin kuitenkin syvän murheen ja alakulun hehkun: kansallisenkäden pateettisuus on tyystin poissa ja senlaatuista suureista kuin valtiollinen mahtavuus tai vaikkapa Portugalin sivistyksellinen jalo tehtävä merentakaisen siirtomaistensa kehitystason nostamiseksi — mikä yhä on virallista valtionhallinnollista fra-seologiaa — ei näissä kirjoissa näy jälkeäkään. Kirjallisuus puhuu pienellä äänellä kansan ja tavallisen ihmisen puolesta: sanomakaan ei lennä suoraan, vaan mutkan kautta, huolella suunniteltua ja olosuhteet huomioitavaa strategiaa noudattaen.

Sanoman osittainen peittäminen taikka erilainen suodattaminen näyttääkin olevan portugalilaisten kirjailijain menettelytapa numero yksi. Niinpä asiat, jotka esim. meillä ilmestyisivät pamflettien tai mielipidekirjojen sivuilla taikka ainakin saisivat kaunoproosassa avoimesti kantaa ottavan ilmaisun, näyttävät

portugalilaisten teoksissa usein vain viitteellisesti. Poliittiseen ja sosiaaliseen kehitykseen tämä ei tietenkään ole ollut omiaan vaikuttamaan kovin tehokkaasti, mutta kirjallisuuden kannalta asianlaita ei tunnu myöskään tuottaneen tappiota. Sillä esim. minkäänlaista osallistuvan ja kokeilevan kirjallisuuden ristiriitaa maassa ei ole: kokeilevinkaan kirja ei jää pelkäksi litteraariksi koruumpeluksi, vaan näyttää lopulta vankan todellisuuspohjan ja siltä kasvavan sanoman.

Verikoirien haukku kuuluu

Yksikään ranskan kielellä lukemistani viiden portugalilaisen kirjailijan seitsemästä teoksesta ei kajoa suoranaisesti esim. Portugalin siirtomaakysymykseen. Vain 1936 syntyneen Alvaro Guerran pienoismaanissa "Le printemps déguisé" (Valekevä) päähenkilön kuvaa ja käytettyjä taustoitteita Guinea Bissaussa siirtomaajoukoissa vietetty aika sekä haavoittuminen siellä.

Mutta tästä lähtökohdastaan kirja muuntuu luonteeltaan pikemminkin hiukan liian muodikkaaksi juuretömmöyden kuvaukseksi sekä toisaalta tarpeettoman yleiseiksi hetkien väkivaltaisuu-den pohdiskeluksi. Näiden ohe-sa emigrantit- ja maanpakolais-teeman käsittely on sen parasta antia ja kiinnittää teoksen varmaankin lujimmin portugalilaiseen todellisuuteen.

Samassa nitessä "Le printemps déguisé" kanssa on ranskalainen Gallimard julkaisut (1969) Guerralta myös toisen pienoismaanin, "Les matins" eli Verikoirat. Tämä teos onkin seurailevan kiintoisampi paitsi vankan ja rikkeettömän toteutuksensa vuoksi, myös siksi, että se tuo esille eräitä maan 50- ja 60-lukujen kirjallijapölvien keskeisimpiä teemoja ja runsaimmin toistuneita kuvioita.

Lähteä voidaan vaikkapa teoksen nimestä ja arvailta mihin verikoirat viittaavat. Tiukan valvonnan ja poliittisen poliisin maassa osoite on melkein uhka-

ronkean seiva. Erilaisilla hurtilla on sitä paitsi vankka tehtävänsä myös José Cardoso Piresin romaaniissa "Le Dauphin" (Kruunuperijä — Gallimard 1970) ja Urbano Tavares Rodriguesin kirjassa "Batards du soleil" (Auringon äpäriä — Denoel, 1969). Samoin ulvovat koirat rajusti myös jo nykyklassikkona pidettävän Vergilio Ferreiran teoksessa "Alegría breve" (Lyhyt ilo — Gallimard 1969).

Suku sammuu, maailmat sortuvat

Keskeinen teema useimmissa näissä teoksissa on ilmaistavissa sanoilla "suku sammuu": se näyttäytyi vakuuttavasti jo Aquilino Ribeiron (1895—1963) myöhäiskauden romaaniissa "A Casa Grande de Romarigaes" (R:n suuri talo), ja valitaiden, patriarkkojen sekä patriarkaalisten järjestelmien romahtaminen kiehtoo kirjailijoita voimakkaasti yhä.

Näiden tapahtumien kuvaaminen on tietenkin vahvaa toiveajattelua, ellei peräti jotakin animistista loitua: medievallinen järjestys, keskiaikaiset mallit perheistä lähtien ovat vanhojen myyttien ja normien pönkittämiä yhä ilmeistä portugalilaista todellisuutta.

Uljaimin tämän suvun sammumisen ja vanhojen maailmojen kukistumisen kuvaa José Cardoso Pires, 1925 syntynyt kirjailija, joka on maassaan vuo-roin menestynyt, kärsinyt virkoja ja kunnianosoituksia, vuo-roin taas joutunut rajuun vastatuuleen (hänen viimeisyyksiä teostaan "Dinossauro Excellentísimo" on vaadittu takavarikkoon, käsitelty jopa parlamentit-tasolla — ja myyty tietysti kai-ken kohun jälkeen kuin parastakin bestselleriä).

Hänen "Kruunuperijänsä" on myyttinen ja mystinen murhe-näytelmä, joka yhdellä toisoi-taen on dekkarimaisen jännittä-vä, erällä toisella taas miltei kliininen ja esseistinen selonteko muutaman hämärän kuolemantau-pauksen vaiheilta. Kuitenkin Cardoso Pires on ennen muuta kuvitellut kaveri: uusien myyt-tien luoja ja fantasi, joka silti yhtä kaikki kykenee myös vallit-sevan todellisuuden arvostelijak-si, vieläpä moralistiksi.

Vivaldi taistelee Goyaa vastaan

"Kruunuperijä" — portuga-liksi O Delphin — on joskus en-si vuoden aikana tulossa myös suomeksi Ilse von Hellensin käänättämänä. Kirjallisuutta ilmeit-tään se onkin lukemistaini sika-läisistä kirjoista rikkain, omi-naispainoltaan niin vahva, että sijoittuu eittämättä kansainväl-lisen huipun tuntumaan. Merkittä-vää on tietysti myös sen edusta-vuus, yleinen pätevyys — ainakin mitä juurivaltateemoihin ti-lee.

Suku sammuu näet myös Al-varo Guerran "Verikoirissa", joka "Kruunuperijää" tiukemmin rajautuu sukupuolisen potenssin ja impotenssin näkökulmaan. Hengästyttävän kiihkeästi ker-rottu mutta silti vähin keinoin luotu tapahtumakaari näyttää pätevästi laajan allistusuhteiden verkoston, joka kokonaisuudek-saan ennakoii "Goyan ja Vival-din kaksintaistelua maailman omistamisesta". Goya on vallin-nut ja valitsee, mutta hirvinyen on hänen tuhonsa. Vivaldi sen

sijaan jää henkiin, vaikka kitua-lista on hänenkin elämänsä.

1916 syntyneen Vergilio Ferreiran "Lyhyt ilo" raunioittaa sek-in vanhat maailmat, olkoonkin että sen päähenkilö, vanhan maailman viimeinen ja uuden ensimmäinen ihminen, paljolti eksyy filosofian ja aatteiden toisaalta ylevään, mutta toisaalta aivan liian ohueen imanalajaan. Hegel, Heidegger, Dostojevski, Kafka ja Sartre on löydetty Ferreiran taustalta, ja vaikka viitekehys tuntuukin hyvältä, on se kenties yhdellä kertaa sulat-tavaksi liian raskas.

Tavares Rodriguesin "Auringon äpäriä" sivuaa sekin samaa kuviota: paljon eroa ei vielä synny, jos yhden allistusuhteen vaihtaa toiseen, nimittäin patriarkaalien matriarkaattien, ja keskittyy sen oheessa yhteen Iberian niemimaan kirjallisuudessa eniten käsitellyn ongelmakimpuun, ts. rakkauden, vihan ja kärsimyksen keskinäiseen suhteeseen.

Länsimaiset pit ja oma todellisuus

Eroottisen vallankäyttö ja rakkauden väkivaltaisuus on myös selvästi nähtävissä teoksessa kuin teoksessa. Selvimän ilmaisuksena se ehkä kuitenkin saa 1943 syntyneen Almeida Farian romaaniissa "La Passion" (Gallimard 1969: nimi on parasta kääntää vain Passioksi, merkitsemään yhtä aikaa sekä intohimoa että kärsimystä). Maan sy-vään juurtuneet uskonnolliset perinteet näyttävät tässä teoksessa kaikessa voimassaan, ja teos poikkeaa muista siinäkin suhteessa, että suku ei nyt lopahdakaan.

Vanha järjestelmä kyllä murtuu: nuori Joao Carlos riistetty kahleistaan, lähtee vallanku-mouksellisuudesta tietoisena maailmaan joka on hänen eikä hänen vanhempiansa. Sukupolvi-koulu ja ikäluokkien ristiriidat saavat tässä tavallista laajempaa kantavuutta. Mutta kuvion, juonen, teeman poikkeamat eivät ole ainoat: Faria on näet niellyt länsimaisenavangardistisen kirjallisuuden opeja selvästi muita enemmän, vaikka tiettyihin pe-rinteisiin ja rituaaleihin ankkuroitessaan teos sitenkin näyttää läpeensä portugalilaiselta.

Hän vain ei käytä regionalis-mia. Avain on siinä. Sillä melko vahvasti kaikki nämä kirjat edustavat seutusedonnaista suun-tautumista, jopa siinä määrin, että useat niistä sijoittuvat yhteen ja samaan portugalilaiseen maakuntaan, Alentejoon. Ilmiö on kiintoisa, mutta luulen, ettei selitystä tarvitse kaukaa hakea: omaan maaseututodellisuuteen kiinnittyminen takaa omavari-suuden, kansallisen aitouden.

Neorelismi kaiken taustalla

Kansainväliset vaikutukset ovat näet tiettävästi tunkeutu-neet portugalilaiseen kulttuuriin vällä ja voimalla: kirjallisuudessa ehdottoman suoran puheen välttäminen on monissa tapauk-sissa johtanut varaan ajatua liialliseen artistieriaan, onttoon snobismiin ja viime aikoina esim. Ranskan uuden romanin tai vaikkapa Faulknerin jäljitte-lyyn. Juuri viimeainutusta kenties voisi syyttää myös loistavaa kielen hallitsijaa Almeida Far-ria. Perinne, lähellä kansaa

oleminen, onkin tässä tilanteessa otettu uudeksi ohjelmalliseksi johtotähdiksi, ellei peräti pelas-tuksenkaaksi.

Taustaa tällä linjalla kyllä on. Neorealismi on nimittäin se sana, joka Portugalin kirjallisuudesta puhuttaessa on useasti mainittu, ja tietystä mielessä myös nuorimmat tekijät ovat kyseisen suuntauksen perillisiä. Näin ainakin sikäli, että sosiaal-lista vastuutietoisuutta ei heidänkään kohdalla voi kiistää. Toinen asia on, ettei portugalilaisesta neorealismista ole koskaa voinut puhua yhtä kiinteä-rajaisena ilmiönä kuin esim. italia-laisesta.

Yhdeltä laidaltaan sikäläinen neorealismi on näet ollut roman-tiikan vesittämää, toiselta taas lähinnä naturalismia tai sitten miltei sosiologista dokumentointia. Jotenkin tämä hämmennys näkyy vieläkin: José Cardoso Pires esim. aloitti tyylipuhtaasti ryhmänsä ohjelmien mukaisesti, toteuttaa niitä vielä hyvin pit-källe epäsuorasti NATO-liittou-tumaa ja USA:ta suomivassa romaaniissaan "L'Invité de Job" (Jobin kutsuvieras — Gallimard 1967), mutta on "Kruunuperijässään" enää vain osin lasket-tavissa neorealisteihin: kirjalliset muodot kun hänellä ovat pelk-kää joustavaa virtuositeettia si-sällöllisten tavoitteiden silti pit-kälti yhdyntessä koulukunnan vanhaan ohjelmaan.

Aukeaako simpukka, nouseeko aurinko?

Lukemani kirjat ovat kaikki ilmestyneet kansainvälisissä valiosarjoissa, ja valioita ne ovatkin, käännöskelpoisia joka ainoa. Eikä tässä tietenkään ole kuin vähäinen otos kaikista mahdolli-suuksista. Portugalin siirtomai-den kirjailijat olisivat luku si-nänsä — esim. Angolassa on kir-joitettu jo ainakin 1700-luvulla (klassikko Antonio Dias de Ma-cedo), ja 60-lukumme kulttuuri-lehdistä muistanemme sikäläisen runoilijan Agostinho Neton nimen. Portugalin kirjallisuuden esittely mainitsee vain erik-seen myös nykyisen naiskirjalli-suuden ekspansion. Ja runoilijoista alkaa jo toisissaan ikävöidä suomen kielelle tämän vuosisa-dan suurta hahmoa, Fernandoa Pessoaa, jonka käänntämistä on eri tahoilla puhuttu jo pit-kään.

Virallinen Portugali on tietenkin vetäytynyt kuoreensa kuin simpukka (englanniksi: shell), kuten esimerkiksi Pekka Parkkinen saattaisi sanoa. Ja kun kuorta vähän avataan, ei yleensä hyvältä näytä. Siitä huolimatta eloa kuitenkin on: taktisesti vii-saissa ja strategisesti oivaltavissa kirjallijoissa kytee toivo muutoksesta, kenties muutos itse. Jos aurinko ei Portugalliin koskaan nouse, syy ei ole ainakaan heidän.

TUUKKA KANGASLUOMA